

Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας

Τόμ. 13 (1988)

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985)

Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

doi: [10.12681/dchae.991](https://doi.org/10.12681/dchae.991)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ Ά. (1988). Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής. *Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας*, 13, 209–214. <https://doi.org/10.12681/dchae.991>

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΗΣ ΧΡΗΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Η μικρογραφία της χαμένης δραχμής

Άννα ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

Δελτίον ΧΑΕ 13 (1985-1986), Περίοδος Δ'. Στη μνήμη του
Μαρίνου Καλλιγά (1906-1985) • Σελ. 209-214

ΑΘΗΝΑ 1988

Η ΜΙΚΡΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΧΑΜΕΝΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ

^c Η μοναδική μικρογραφία στο φ. 34ν του γνωστού εξαίρετου Χρυσόστομικού κώδικα αριθ. 211 της Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος (Εἰκ. 1) ἀποδίδει τὴν παραβολὴ τῆς χαμένης δραχμῆς, ὅπως τὴ διηγείται ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος ἐρμηνεύοντας περικοπὴ τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ, κεφ. 15, 8-10. Ἡ μικρογραφία περιβάλλει τὸν τίτλο τῆς Ὁμιλίας τοῦ Χρυσόστομου: *Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον εἰς τὴν δραχμὴν καὶ εἰς τὸ ἀν(θρωπ)ός τις εἶχεν δύο υἱούς.*

Ἀντιγράφουμε τὴν ἀρχὴ τῆς Ὁμιλίας αὐτῆς, πού διαφέρει κάπως, ἰδίως στὶς πρώτες φράσεις, ἀπὸ τὴ δημοσιευμένη στὴν *Patrologia Graeca*¹.

Πάλιν οἱ κόλλοι τοῦ Χ(ριστ)οῦ ἄπαντα νάματα τῆς ἀγάπης μέλι ζῶν βλυστάνουσιν· πάλιν ἢ τοῦ Θε(ε)οῦ λαμπαδοῦχος σοφία ἄψασα λύχνον, Χ(ριστὸν) ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν· τούτῳ τῷ λύχνῳ χρησαμένη ἢ τοῦ Θε(ε)οῦ σοφία τὴν μίαν τῶν δραχμῶν ἀπολωλυίαν ζητήσασα καὶ εὐραμένη ταῖς ἑννέα δραχμαῖς τῶν ἀγγέλων συνέζευξεν· τίς δὲ ἂν εἶη ἢ γυνὴ ἢ ἔχουσα τὰς δέκα δραχμάς ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ἀγαπητοί· αὕτη ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ σοφία ἔχουσα τὰς δέκα δραχμάς· ποίας ψήφισον· ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους· ἀρχὰς ἐξουσίας· δυνάμεις· θρόνους· κυριότητας· χερουβὶμ καὶ σεραφίμ καὶ Ἄδὰμ τὸν πρωτόπλαστον· ταύτην τὴν δραχμὴν τοῦ Ἄδὰμ ὑπὸ τῆς τοῦ διαβόλου κακίας ἐκβοσκηθεῖσαν καὶ εἰς τόνδε τὸν βυθὸν τοῦ βίου καθελκισθεῖσαν καὶ ταῖς πολυφλόγοις ἡδοναῖς τοῦ βίου τῶν ἀμαρτημάτων χρωσθεῖσαν, ἐλθοῦσα ἢ τοῦ Θε(ε)οῦ σοφία ἀνεύρατο· τὸ πῶς εὗρατο, ἀγαπητοί; ἦλθεν ἐξ οὐρανῶν, λαμβάνει τὸν ὀστράκινον λύχνον τοῦ σώματος ἄπει τῷ φωτὶ τῆς Θεότητος, ἐπιτίθησι τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ· ζητεῖ τὴν δραχμὴν καὶ εὐρίσκει αὐτὴν ὑπὸ τὴν ταφήν, ἀναφέρει τὴν δραχμὴν εἰς τὴν αὐλὴν καὶ τῇ τῶν ἀγγέλων νομῇ ἐμάνδρευσεν αὐτήν.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ μικρογραφία εἰκονογραφεῖ κατὰ γράμμα τὴν ἀπόσπαση τῆς δραχμῆς- Ἄδὰμ ἀπὸ τῆ γῆ καὶ τὴν ἀνύψωσή του στὴ «νομὴ» τῶν ἀγγέλων. Δέν πρέπει νὰ ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Χρυσόστομου.

^c Ἀς παρακολουθήσουμε ἕνα πρὸς ἕνα τὰ στοιχεῖα τῆς μικρογραφίας: Στὸ κέντρο ἐπάνω εἰκονίζεται ἡμιάνοικτο εὐαγγέλιο γιὰ νὰ τονίσει ὅτι πρόκειται γιὰ ἐρμηνεία εὐαγγελίου. Ἡμιάνοικτο κώδικα ζωγραφίζει ὁ

μικρογράφος καὶ στο φ. 78ν τοῦ ἴδιου χειρογράφου, ὅπου ἐρμηνεύεται πάλι ἀπὸ τὸ Χρυσόστομο ἄλλη περικοπὴ τοῦ εὐαγγελίου.

Στὸ κέντρο, κάτω, ὠραία γυναικεῖα μορφή σέ προτομή, γυμνόστηθη, μέ ἀνεμιζόμενο ἱμάτιο καὶ τὸ κεφάλι στολισμένο μέ κλάδους. Εἶναι ἡ προσωποποίηση τῆς γῆς με τὰς πολυφλόγους ἡδονάς, ὅπου ἡ κακία τοῦ διαβόλου, κατὰ τὸ Χρυσόστομο, εἶχε κατεβάσει τὴν δραχμὴν- Ἄδὰμ. Τώρα, ἐκθαμβη, ἀπλώνει τὸ ἀριστερό χέρι σέ σχῆμα δέησης, καθὼς βλέπει νὰ φεύγει ἀπὸ τὸ δεξιὸ χέρι (στὴν ἀριστερὴ ὠα) μεγάλης, ὀλόσωμη, ἁγία μορφή. Πρόκειται γιὰ τὴν *λαμπαδοῦχον Σοφίαν τοῦ Θεοῦ* πού, πάντα κατὰ τὴν περιγραφή τοῦ Χρυσόστομου, *ἦλθεν ἐξ οὐρανοῦ, λαμβάνει τὸν ὀστράκινον λύχνον τοῦ σώματος*, δηλαδή ἀνθρώπινη μορφή καὶ *ἄψασα λύχνον, Χριστὸν ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα* ζητεῖ τὴν χαμένην δραχμὴν- Ἄδὰμ καὶ *εὐραμένη ταῖς ἑννέα δραχμαῖς τῶν ἀγγέλων συνέζευξεν*. Στὴν ὀρθία ἁγία μορφή ἀναγνωρίζουμε λοιπόν τὴν ἐνσάρκωση τῆς Σοφίας τοῦ Θεοῦ, τὸν Παλιόν τῶν Ἡμερῶν. Εἶναι γέρον μέ φωτοστέφανο, ὄχι ἔνσταυρο. Κρατεῖ μέ τὸ ἀριστερό χέρι λύχνο παλαιοχριστιανικοῦ σχήματος καὶ μέ τὸ δεξιὸ εὐλογεῖ. Ἀπὸ τὸ λύχνο προβάλλει ὁ Χριστὸς Ἐμμανουήλ σέ *imago clipeata*, πού συμπληρώνει ἐπάνω σταυρός μέ διπλές ὀριζόντιες κεραῖες.

Τὴν δραχμὴν- Ἄδὰμ ἢ Σοφία τοῦ Θεοῦ *ἐμάνδρευσεν εἰς τὴν νομὴν τῶν ἀγγέλων*. Ὁ Ἄδὰμ *σεσωσμένος* ἀνθρώπος ἔχει ἐξισωθεῖ πλέον μέ τοὺς ἀγγέλους καὶ βρίσκει τὸν οὐρανό, στὴν κατοικία τῶν ἀγγέλων, πάντα κατὰ τὸ Χρυσόστομο. Στὴ μικρογραφία μας οἱ ἄγγελοι εἰκονίζονται σέ τρεῖς ὀμάδες: Ἐπάνω, ἄγγελοι μέ μεγάλα φτερά προσβλέπουν σεβίζοντες πρὸς τὸν Παλιόν τῶν Ἡμερῶν. Πιο κάτω, οἱ δύο ἀρχάγγελοι, Μιχαήλ καὶ Γαβριήλ, μέ αὐτοκρατορικό ἔνδυμα κρατοῦν σφαῖρα καὶ σκῆπτρα. Ἄλλα σκῆπτρα πού ὑψώ-

1. Τὸ κείμενο στὴν PG 61, 781 ἀρχίζει ὡς ἐξῆς: *Πάλιν οἱ κόλλοι τοῦ Χριστοῦ ἄπαντον νᾶμα τῆς ἀγάπης μέλιμα βλαστάνουσι· πάλιν ἢ τοῦ Χριστοῦ λαμπαδοῦχος σοφία ἄψασα λύχνον καὶ ἐπὶ τὴν λυχνίαν τοῦ σταυροῦ ἐπιθεῖσα πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν...*

νονται πίσω από αυτούς αντιπροσωπεύουν τις στρατιές τῶν ἀγγέλων. Στὴν τρίτη ομάδα, κάτω, εικονίζονται τὰ πολυόμματα Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεὶμ, ὅπως ὑπονοοῦν πιθανῶς οἱ πολλές κουκκίδες στὰ ἐνδύματα. Εἶναι οἱ τρεῖς στρατιές ἀγγέλων, ὅπως τις καθόρισε ὁ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης. Ὁ Ἀδὰμ δὲν ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα. Βρίσκεται ἐντεταγμένος πλέον στὶς στρατιές τῶν ἀγγέλων.

Μέ τις μικρογραφίες τοῦ ἀθηναϊκοῦ κώδικα 211 ἀσχολήθηκαν βέβαια κατ' ἀρχὴν ὁ P. Buberl² καὶ ὁ A. Delatte³, ἀλλὰ πρῶτος ὁ A. Grabar⁴ ἀνέλυσε λεπτομερῶς ὅλες τις μικρογραφίες τὸ 1932 καὶ ἀργότερα ἐπανῆλθε μὲ ὀρισμένες νέες ἀπόψεις⁵. Ἀκολούθησε ὁ K. Weitzmann⁶ καὶ πρόσφατα ἡ Susan Pinto Magidan⁷ εἶχε ὡς θέμα διατριβῆς τις μικρογραφίες αὐτές. Ἰδιαίτερα τὴ μικρογραφία τοῦ φ. 34ν μελέτησαν ὁ Ἀ. Ξυγόπουλος⁸, ὁ J. Meyendorff⁹, ὁ Meyer Shapiro¹⁰, ἡ Zaza Ganvilonié¹¹ καὶ ἄλλοι. Χωρὶς νὰ παρακολουθήσουμε διεξοδικά ὅλες αὐτές τις ἐρμηνεῖες, θὰ ἀρκεστοῦμε νὰ ἀναφέρουμε τις διαφορετικὲς ἀπόψεις, στὴν προσπάθειά μας νὰ ἐρμηνεύσουμε τὴ μικρογραφία τῆς χαμένης δραχμῆς.

Εἶναι περίεργο τὸ ὅτι οἱ μελετητές ἀναγνώρισαν τὸν Ἀδὰμ στὴν ὄρθια ἄγια μορφή τῆς μικρογραφίας πού κρατεῖ τὸ ἐγκόλλιο τοῦ Χριστοῦ Ἐμμανουήλ. Μόνο ἡ Z. Ganvilonié προτείνει τὸν Ἰωάννη τὸν Πρόδρομο, παρασυρμένη προφανῶς ἀπὸ τὸ ἀσυνήθιστο ἱμάτιο τῆς μορφῆς. Ὅσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, ὁ Ἀδὰμ δὲν φέρει ποτέ τὸ Χριστό. Στὴν παράσταση τῆς εἰς Ἄδου Καθόδου ὁ ἀναστηθεὶς Χριστὸς ἀποσπᾷ τὸν Ἀδὰμ ἀπὸ τὸν Ἄδη μαζί μὲ τοὺς ἄλλους προφήτες καὶ ἄνακτες. Ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ θριαμβευτής, ὁ νικητῆς τοῦ θανάτου.

Στὴ μικρογραφία μας ἡ ἐνσαρκωθείσα Σοφία τοῦ Θεοῦ, ὁ Παλαιὸς τῶν Ἡμερῶν, θριαμβεύει καὶ πάλι. Ἀνεβαίνει πρὸς τὸν οὐρανὸν κρατώντας τὴ λυχνία τοῦ σταυροῦ μὲ τὸ Χριστό καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην δαδουχεῖ πρὸς εὐσέβειαν, ὅπως λέγεται στὴν Ὀμιλία τοῦ Χρυσοστόμου. Φεύγει ἀπὸ τὸ χέρι τῆς κατάπληκτης γῆς. Ἡ σκηνὴ θυμίζει παρόμοια στό δίπτυχο Barberini τοῦ Λούβρου (Εἰκ. 2), ὅπου ὁ ἔφιππος αὐτοκράτορας ἀπωθεῖ κάτω ἀπὸ τὰ πόδια του τὴν προσωποποιημένη γῆ, ἀρκετὰ συγγενὴ μὲ τὴ γῆ τῆς μικρογραφίας μας, καὶ ἀνέρχεται πρὸς τὴ δόξα¹².

Ἡ ἐνσάρκωση τοῦ θεοῦ Λόγου καὶ ἡ ἐξίσωση τοῦ σεσωσμένου ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἀγγέλους εἶναι θέματα πολὺ ἀγαπητὰ τὴν ἐποχὴ τῆς ἀναστήλωσης τῶν εἰκόνων μετὰ τὸ 843. Τὴν Κυριακὴ τῆς Ὁρθοδοξίας δοξολογοῦνται οἱ ἄγγελοι, τὰ λειτουργικὰ τάγματα πού διακονοῦν τὸ Θεὸ γιὰ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρώπου καὶ μόνο αὐτὰ βλέπουν τὸ πρόσωπό του. Ἡ ἐνσάρκωση δίνει στὸν ἀνθρώπο τὴ δυνατότητα νὰ ταυτιστεῖ μὲ τοὺς ἀγγέλους καὶ νὰ βλέπει τὴ Σοφία τοῦ Θεοῦ.

Εἰκ. 1. Χειρόγραφο τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 211, φ. 34ν

Πολύ ἀντιπροσωπευτικὴ τῶν ἰδεῶν αὐτῶν εἶναι ἡ Ὀμιλία τοῦ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη μετὰ τίτλο *Εἰς τὴν Σύναξιν τῶν οὐρανίων ταγμάτων*¹³. Ὁ μαχητικώτατος αὐτὸς ὑποστηρικτῆς τῆς ἀναστήλωσης τῶν εἰκόνων, ἤδη πρὶν ἀπὸ τὸ 843, εἶχε προτρέψει τοὺς μοναχοὺς τοῦ νὰ πάρουν εἰκόνες στὰ χέρια καὶ τὸ ὄλον διοδεῦσαι περίπολον τῆς μονῆς τὴν ἄχραντόν σου εἰκόνα προσκυνοῦμεν, ...ὑποβάλλοντας καὶ ὕμνους ἄλλους ἐπινικίους τῷ νικητῇ Χριστῷ ἄδοντας, ὅπως ἐξιστορεῖται στό βίο του¹⁴. Στὴν Ὀμιλία αὐτὴ ὁ Στουδίτης ἀναφέρει τὸ ὄραμα τοῦ Δανιήλ: *Εἶδεν δὲ καὶ Δανιήλ ὡς ἐν ὄρασει ἄνδρα πάλιν ἀνθρωπόμορφον ἐπὶ θρόνου ἐνιδρυμένον, τὸν Παλαιὸν τῶν Ἡμερῶν Θεόν. Καὶ χίλια χιλιάδες, φησί, παρεστήκεσαν αὐτῷ καὶ μύρια μυριάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ*¹⁵.

Στὴ συνέχεια ὁ Στουδίτης ἀπαριθμεῖ τις τάξεις τῶν ἀγγέλων, ὅπως καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος στὴν Ὀμιλία του, καὶ φθάνει στὴν παραβολὴ τῆς δραχμῆς: *αὐταὶ τε τῶν ἀσωμάτων ἐννέα τάξεις καὶ δεκάτη ὁ ἀνθρώπος· εἰσὶν οὖν δέκα τάξεις ἢ δραχμαί, περὶ ὧν φησὶν ὁ Χριστὸς. Εἴ τις γυνὴ ἔχουσα δραχμὰς δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ μίαν ἐξ αὐτῶν οὐδὲ ἄψασα λύχνον ἀναζητήσει αὐτήν· καὶ ἐὰν εὔρη συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ*

Είκ. 2. Δίπτυχο Barberini Μουσείου Λούβρου

τάς γείτονας λέγουσα, συγχαρητέ μοι ὅτι εὔρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπόλεσα. Ἡ Ὁμιλία τοῦ Στουδίτη τελειώνει μὲ τὸ ἀπολωλὸς πρόβατον: ... τὸ πεπλανημένον εἰς οὐρανοὺς ἀναγαγὼν συνηρίθμησε καὶ τῆς βασιλείας τῆς αἰωνίου κατηξίωσεν· ἥς γένοιτο πάντα ἡμᾶς ἐπιτυχεῖν...¹⁶ εὐχεται ὁ Στουδίτης στοὺς ἀκροατὲς του. Καὶ ἐδῶ χρησιμοποιεῖται ἡ λέξις *συνηρίθμησε* μὲ τοὺς ἀγγέλους τὸν πεπλανημένον στὸν οὐρανό, ὅπως καὶ στὴν Ὁμιλία τοῦ Χρυσόστομου. Αὐτὸ τὸ θέμα τῆς σωτηρίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ἐξύψωσή του μεταξύ τῶν ἀγγέλων πού βλέπουν τὸ Θεό, πιστεύουμε ὅτι εἰκονογραφεῖ ἡ μικρογραφία μας. Θὰ μπορούσε νὰ ἔχει ὡς τίτλο τὴν ὡραία φράση ἀπὸ τὴν περικοπὴ τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Λουκᾶ (κεφ. 15, 10-11), τὴν ὁποία ἐρμηνεύει ὁ Χρυσόστομος στὴν Ὁμιλία αὐτή: *οὕτω λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἐνὶ ἁμαρτωλῶ μετανοοῦντι.*

Ἡ μόνη ἴσως μικρογραφία τοῦ Παλαιοῦ τῶν Ἡμερῶν μὲ τὸ Χριστό, τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς μὲ τὴ δική μας καὶ μὲ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ συγκριθεῖ, ἀνήκει στὸ σημαντικό κώδικα *Sacra Parallela* τῆς παρισινῆς Βιβλιοθήκης gr. 923, φ. 40¹⁷. Ἡ μικρογραφία συνοδεύει κείμενο ὅπου ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός ἐρμηνεύει περι-

κοπὴ τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων (7, 54-56), πού ἀναφέρεται στὸ λιθοβολισμό τοῦ Στεφάνου ἀπὸ τοὺς Ἰουδαίους, τοὺς ὁποίους ἐπιτίμησε σκληρά: *Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν καὶ ἔβρουχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν· ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος Ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν εἶδε δόξαν Θεοῦ καὶ Ἰησοῦν ἐστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ καὶ εἶπεν· ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεφγμένους καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ ἐστῶτα.* Ἡ μικρογραφία αὐτή, δεξιὰ ἐπάνω στὴν ὄα, σέ σχῆμα ὠοειδοῦς ἐγκολπίου, εἰκονίζει τὸν Παλαιὸν τῶν Ἡμερῶν ἔνθρονο καὶ δεξιὰ του τὸ Χριστό. Ὅπως καὶ στὴ δική μας μικρογραφία ὁ φωτοστέφανος τοῦ Παλαιοῦ τῶν Ἡμερῶν δὲν εἶναι ἔνσταυρος. Κάτω ἀπὸ τὸ ἐγκόλπιο, ὄρθιος ὁ Στέφανος, μὲ τὰ χέρια σέ δέηση, στρέφει ἐκστατικός τὴν κεφαλὴ πρὸς τὰ ἐπάνω. Ἐδῶ ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός, ἄλλος ἔνθερμος ὑποστηρικτῆς τῶν εἰκόνων, ὑπενθυμίζει τὸν πρῶτο χριστιανὸ πού εἶδε τὸ Θεό σέ ὄραμα (Εἰκ. 3).

Σημαντικὸ στοιχεῖο τῆς μικρογραφίας μας θεωροῦμε τὴν *imago clipeata* τοῦ Χριστοῦ Ἐμμανουήλ μέσα στὸ λύχνο. Ἡ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ εἶναι ἡ κατεξοχὴν συζητούμενη εἰκόνα ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτῆς τῶν εἰκόνων ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς πολεμίους τους. Στὸ σχῆμα τῆς *imago clipeata*, καθὼς τόσο πειστικά ἔχει ἀναπτύξει ὁ Grabar, ὁ Χριστὸς ἐμφανίζεται ὡς ὁ νικητῆς. Ἀντιπροσωπεύει κατὰ κάποιον τρόπο τὴ σφραγίδα τοῦ Βασιλέως τῶν Βασιλέων¹⁸.

2. P. Buberl, *Die Miniaturenhandschriften der Nationalbibliothek in Athen, Wien* 1917, σ. 6-7, ἀριθ. 3, εἰκ. 6-10.

3. A. Delatte, *Les manuscrits à miniatures et à ornements des Bibliothèques d'Athènes, Liège-Paris* 1926, σ. 89-92, ἀριθ. 38.

4. A. Grabar, *SemKond V* (1932), σ. 259-298, πίν. XVIII-XXIV καὶ *L'art de la fin de l'Antiquité et du Moyen Age, Paris* 1968, 2, σ. 804-839 καὶ 3, πίν. 189-194.

5. A. Grabar, *L'iconoclasme byzantin, Paris* 1957, σ. 252-253, εἰκ. 163 καὶ *Les manuscrits grecs enluminés de provenance italienne (Xe-XIe s.), Paris* 1972, σ. 25-27, ἀριθ. 6, πίν. 46-51.

6. K. Weitzmann, *Die byzantinische Buchmalerei des 9. und 10. Jahrhunderts, Berlin* 1935, σ. 57-58, πίν. 64, εἰκ. 379-382.

7. Susan Pinto Madigan, *Athen. 211 and the Illustrated Homilies of John Chrysostome, Dissertation, Chicago* 1984.

8. Ἄ. Ξυγγόπουλος, *ΕΕΒΣ* 10 (1933), σ. 326 καὶ *ΑΕ* 1942-44, σ. 14-15.

9. J. Meyendorff, *CahArch* 10 (1959), σ. 264-266, εἰκ. 2.

10. Meyer Shapiro, *Late Antique, Early Christian and Medieval Art, Selected Papers, London* 1980, σ. 117-119, εἰκ. 27.

11. Zara Gavrilović, *CahArch* 27 (1978), 101-115.

12. Coche de la Ferte, *L'art de Byzance, Paris* 1981, εἰκ. 503.

13. *PG* 99, 730-748.

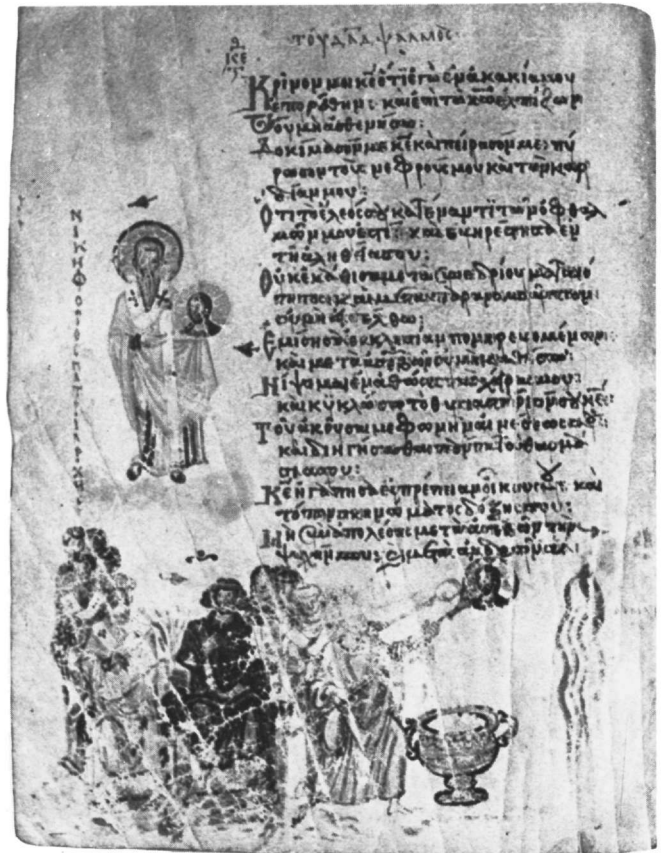
14. Ὁ.π., 185.

15. Ὁ.π., 740-741.

16. Ὁ.π., 745, 748.

17. K. Weitzmann, *The Miniatures of the Sacra Parallela, Par. gr. 923, Princeton* 1979, σ. 190, πίν. CIX, εἰκ. 490.

18. Grabar, *L'iconoclasme byzantin, σ. 221.*

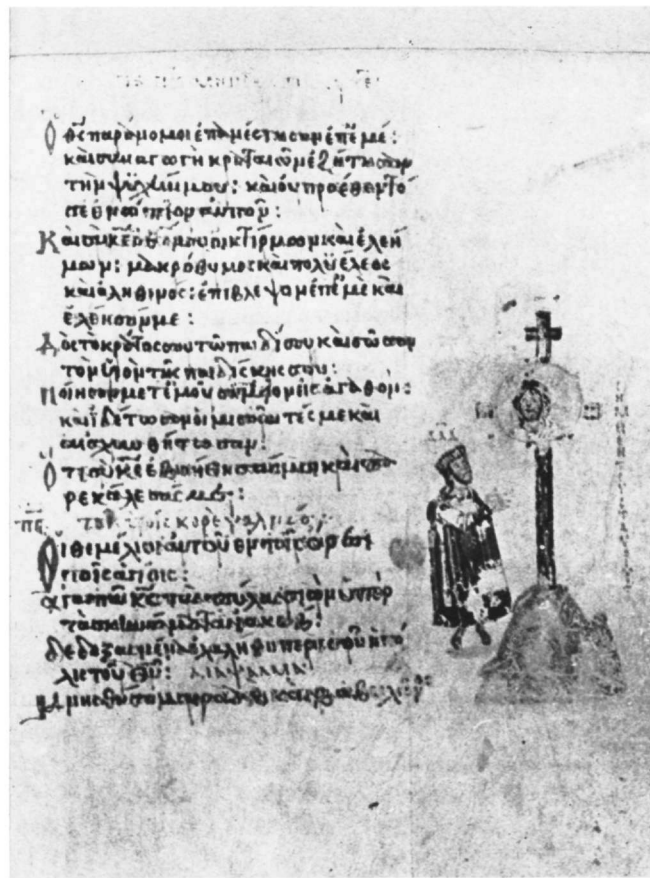
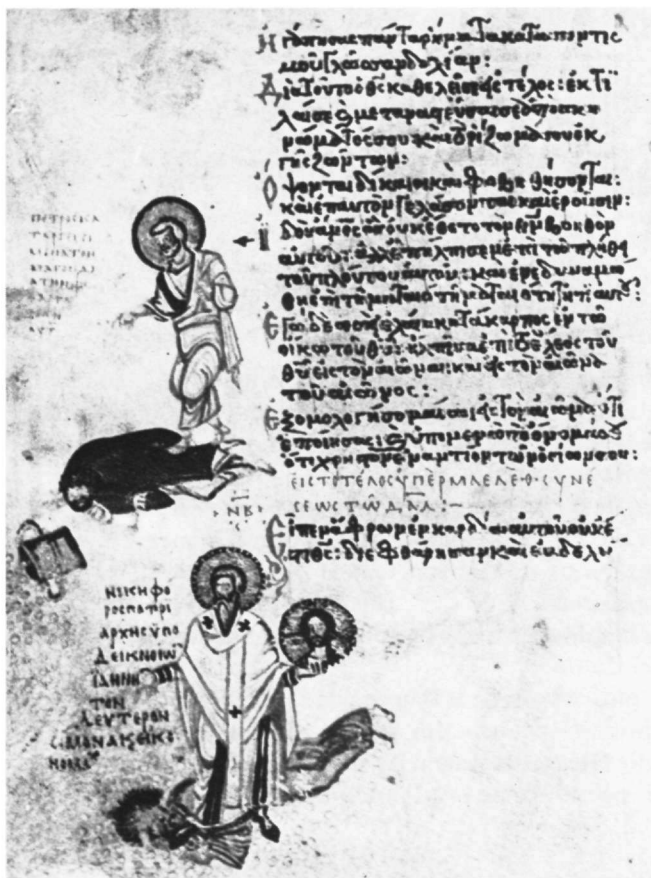
Ο πατριάρχης Νικηφόρος κρατεί μέ καλυμμένο τό χέρι imago clipeata του Χριστού σε μικρογραφίες των ψαλτηρίων Chloudon φ. 23v¹⁹ καί Παντοκράτορος 61, φ. 16²⁰, όπου εικονίζεται ο Θρίαμβος των εικονολατρών στη Σύνοδο του 815 (Εικ. 4). Τό ίδιο ο Νικηφόρος θριαμβεύει πατώντας τόν εικονοκλάστη πατριάρχη Ίαννη, πάντα κρατώντας τήν imago clipeata του Χριστού, όπως στό χφ. Chloudon φ. 51v (Εικ. 5)²¹ ή στό Vat. gr. 372, φ. 89v. Παράλληλα, τήν ίδια imago clipeata του Χριστού βεβηλώνουν οί εικονομάχοι αλείφοντάς την μέ άσβέστη στά ίδια χφφ. Chloudon φ. 67²², Παντοκράτορος 61, φ. 16²³, ή σε νεότερα, όπως τό Vat. gr. 372, φ. 43v, ή στό Ψαλτήριο του Λονδίνου²⁴, Βρετ. Βιβλιοθήκη add. αριθ. 19352, φ. 27v καί άλλο.

Ο Χριστός σε imago clipeata, πάντοτε σε σταυρό μέ διπλή κεραία, συναντάται συχνά, στά Ψαλτήρια πάλι: ο Δαβίδ προφητεύει όρθιος μπροστά σε σταυρό στηριγμένο σε ώσειδές ύψωμα γής, τό Γολγοθά²⁵. Ο σταυρός αυτός αντιγράφει τό σταυρό της Σταυρώσεως, αλλά στη θέση του Έσταυρωμένου τοποθετείται imago clipeata του Χριστού. Η μικρή, δεύτερη κεραία επάνω, θά είναι προφανώς ή δέλτος πού βρίσκεται στη θέση αυτή στην παράσταση της Σταυρώσεως. Στους ψαλμούς, πού συνοδεύουν οί μικρογραφίες αυτές, ο Δαβίδ ίκετεύει τόν Κύριο: *ποίησον μετ' έμου σημείον*

εις αγαθόν (ψαλμ. 85, 17) καί στον ψαλμό 4, 7: *Τίς δείξει ήμιν τά αγαθά; έσημειώθη έφ' ήμας τό φώς του προσώπου σου, Κύριε*. Οί βυζαντινοί συγγραφείς²⁶ καί επομένως οί μικρογράφοι των Ψαλτηρίων, συνέδεσαν τούς στίχους αυτούς του Δαβίδ μέ τόν ένσαρκωθέντα Χριστό ως εικόνα του άόρατου Θεού. Ακόμη τό σημείον καί τό έσημειώθη του Δαβίδ είναι για τούς χριστιανούς τό σημείο του σταυρού. Στη μικρογραφία του κώδικα Chloudon φ. 86 (Εικ. 6) ύπάρχει καί ή επιγραφή *σημείον του σταυρού* καί στό φ. 9v του χφ. Barberini ή επιγραφή: *Δαβιδ προφητεύει εις τόν σταυρόν*. Τό ίδιο ο Δαβίδ προσεύχεται, σε όμοια στάση εμπρός στό σταυρό, φ. 3v, του Ψαλτηρίου του Λονδίνου, καί σε πολλά άλλα περιθωριακά Ψαλτήρια.

Στη μικρογραφία μας ο Χριστός στη λυχνία πού *δαδουχεί τήν οικουμένην* παίρνει τή μορφή της imago clipeata επάνω στό σταυρό μέ τή δέλτο, δηλαδή τήν ίδια μορφή μέ τό σημείο του Δαβίδ στά Ψαλτήρια.

Αν ζητήσουμε τό δημιουργό των μικρογραφιών του άθηναϊκού κώδικα 211 θά πρέπει νά μήν απομακρυνθούμε από τά σπουδαιότερα εκκλησιαστικά κέντρα της Κωνσταντινούπολης. Είναι γνωστό ότι στον κύκλο του πατριάρχη Φωτίου υπήρχαν ζωγράφοι έτοιμοι νά υποστηρίξουν μέ τά έργα τους τήν αναγκαιότητα των εικόνων. Ας αναφέρουμε τό Γρηγόριο Ασβεστά, επίσκοπο Συρακουσών, πού μικρογράφησε τίς πράξεις

της Συνόδου του 815, λοιδορώντας και καταρρακώνοντας τους εικονοκλάστες. "Ίσως σ' αυτόν οφείλεται η βάση για την εικονογράφηση των γνωστών περιθωριακών Ψαλτηρίων, όπως υποθέτει ο Grabar²⁷. Μετά το θρίαμβο της Όρθοδοξίας, τό 843, σπουδαία ζωγραφικά σύνολα, λαμπρά και φωτεινά, σέ πολύτιμα χειρόγραφα, όπως τό παρισινό gr. 510, ή λιτά χωρίς τήν πολυτέλεια του χρυσοῦ, αλλά μέ αὐστηρότητα καί συνέπεια, ἀποδίδουν, μέ ἐλεύθερη συχνά ἔμπνευση, μέ συμβολισμούς καί ἀλληγορίες, τά μεγάλα θέματα τῆς Όρθοδοξίας. Στά τελευταία ἀνήκουν τά περιθωριακά Ψαλτήρια. Οἱ ζωγράφοι ἀνατρέχουν, ἀδιάφορα, σέ ἑλληνιστικά, παλαιοχριστιανικά ἢ καί νεότερα πρότυπα ἀλλά δημιουργοῦν καί νέες μορφές. Σ' αὐτό τόν κύκλο τῆς Πρωτεύουσας νομίζουμε ὅτι πρέπει νά ἀναζητήσουμε τό δημιουργό των μικρογραφιῶν του χειρογράφου 211, μεταξύ των ὁποίων υπάρχουν μικρογραφίες μοναδικές καί ἀνεπανάληπτες, ὅλες χαραγμένες μέ ἀπλά χρώματα γύρω ἀπό τούς τίτλους των Όμιλιῶν του Χρυσοστόμου. Εἰδικά γιά τή μικρογραφία unicum του φ. 34ν θά τονίσουμε τή λεπτότητα στήν ἀπόδοση των μορφῶν, τήν ἐλευθερία, τήν πρωτοτυπία. Τό ἐκλεκτό αὐτό ἔργο ἀποπνέει ὄχι μόνο ἀφοσίωση στό ἰδεολογικό περιεχόμενο τῆς Όμιλίας ἀλλά καί πηγαῖο ταλέντο καί συνδυάζει τή θεολογική

Εἰκ. 3. Χειρόγραφο Paris. gr. 923, φ. 40
 Εἰκ. 4. Χειρόγραφο Chloudon, φ. 23ν
 Εἰκ. 5. Χειρόγραφο Chloudon, φ. 51ν
 Εἰκ. 6. Χειρόγραφο Chloudon, φ. 86

μαρτυρία μέ τήν κλασικίζουσα ἔμπνευση του τελευταίου τετάρτου του 9ου αἰώνα.

ANNA ΜΑΡΑΒΑ-ΧΑΤΖΗΝΙΚΟΛΑΟΥ

19. M. V. Ššerpkina, Miniature Chlodovskoi Psaltyri, Moscou 1977.
 20. Suzy Dufrenne, L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age, I, Paris 1966, σ. 22, πίν. 2.
 21. Ššerpkina, ὁ.π.
 22. "Ο.π.
 23. Dufrenne, ὁ.π.
 24. Sirarpie der Nersessian, L'illustration des psautiers grecs du Moyen Age, II, Paris 1970.
 25. Π.χ. Ψαλτήριο Chloudon, φφ. 4, 22, 86, Par. gr. 20, φ. 6ν, Λονδίνου, φ. 3ν.
 26. Christopher Walter, Christological Themes in the Byzantine Marginal Psalters from the Ninth to the Eleventh Century, REB 44 (1986), σ. 280, ὅπου καί ἐρμηνεῖες βυζαντινῶν συγγραφέων.
 27. Grabar, ὁ.π., σ. 233.

RÉSUMÉ

LA MINIATURE DE LA DRACHME PERDUE

L'interprétation de la miniature unique à la feuille 34v du manuscrit chrysostomien no 211 de la Bibliothèque Nationale de Grèce est le sujet de cette étude.

Comme le miniaturiste de ce remarquable manuscrit prend toujours comme point de départ pour la composition de chacune de ses miniatures le contenu de chaque homélie, on ne doit pas s'éloigner du texte.

Suivant donc le récit de Chrysostome, Adam, qui est la dixième drachme de la Sagesse de Dieu, fut perdu dans la richesse et la volupté de la vie terrestre. La Sagesse Divine vient du ciel et ayant pris *ὄστράκινον λύχνον* du corps (c'est à dire la nature humaine) a allumé une lampe où elle a mis le Christ sur la lampe de la croix. Par ce moyen elle a trouvé Adam et l'a relié aux neuf drachmes des Anges. Elle l'a reconduit à la résidence des Anges, au Ciel.

Or, nous reconnaissons la *λαμπαδοῦχος* Sagesse Divine à la figure de l'Ancien des Jours, qui debout, à gauche de la miniature, tient une lampe avec l'imago clipeata du Christ.

A ses pieds, une belle femme, personnification de la Terre, regarde pleine d'admiration l'Ancien des Jours, qui monte après avoir trouvé Adam. Adam n'est point représenté. Il a déjà pris sa place parmi les anges, arrangés en trois groupes, à droite, en face de l'Ancien des Jours.

L'incarnation de la Sagesse de Dieu et l'identification de l'homme «sauvé» aux anges, qui ont la possibilité de voir Dieu, sont parmi les sujets bien chers à l'époque de la restitution de l'Orthodoxie après 843.

ANNA MARAVA-CHATZINICOLAOU